

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ถ้าจะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของมนุษย์นั้น พบว่าโดยมากมนุษย์จะมีความเชื่อในทางศาสนาที่มีเหตุผลบ้าง ไม่มีเหตุผลบ้างคละเคล้ากันไปตามแต่ละพื้นที่ของโลก ซึ่งจากการศึกษาจะพบว่า ในยุคแรกมนุษย์ได้เริ่มสร้างวัฒนธรรมทางความเชื่อจากการยึดถือเอาสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวไม่ว่าจะเป็นป่าไม้หรือภูเขา เป็นต้น เป็นที่พึ่ง^๑ ต่อมา ได้พัฒนามาเป็นการนำเอาสัตว์บางชนิดเป็นที่พึ่งโดยเห็นว่าสัตว์บางชนิดเป็นสัตว์ที่มีความพิเศษหรือมีอิทธิพลต่อจิตใจของมนุษย์ เช่น ช้าง กระต่าย แรด หรือวัว เป็นต้น โดยเห็นว่าสัตว์เหล่านี้อยู่ในฐานะที่ (๑) เป็นตัวแทนของพระเป็นเจ้า (๒) เป็นสัตว์ที่มีคุณสมบัติพิเศษภายในตัวเอง (๓) เป็นสัตว์ที่มีพิษหรือดุร้าย และ (๔) เป็นสัตว์ที่สามารถนำเอาประโยชน์บางประการมาให้กับผู้ที่ถือครองหรือเคารพบูชาได้ ซึ่งดู ถือว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มนุษย์ให้ความเคารพนับถือ และบูชากันในมิติความเชื่อดังกล่าวมาเป็นระยะเวลานาน

ในแง่ของความสัมพันธ์ทางด้านความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่ออยู่ในฐานะที่เป็นสัตว์พิเศษทางศาสนาจะพบว่า ภูหรือนาคเป็นสัตว์ที่มีอยู่ในเนื้อหาของวัฒนธรรมทางความเชื่อของมนุษย์มาเป็นระยะเวลานาน โดยจะมีอยู่ทั้งในเนื้อหาของความเชื่อเกี่ยวกับชีวิต การเพาะปลูก หรือศาสนา และเมื่อพิจารณาจากกรอบความเชื่อในทุกด้านจะพบว่า ภูเป็นสัตว์ที่มนุษย์ให้ความเคารพบูชามาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อนึ่ง หากจะพิจารณาถึงความสัมพันธ์หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องระหว่างภูหรือนาคกับพระพุทธศาสนาก็จะพบว่า พญานาคมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ก็เพราะพญานาคมีบทบาทที่สำคัญในการช่วยเหลือและคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า นาค โดยทั่วไปหมายถึง ภูขนาดใหญ่ที่แผ่พังพาน^๒ มีภพอยู่ใต้พื้นดินเรียกว่านาคโลก^๓ พญานาคเป็นสัตว์ทิพย์มีฤทธิ์สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ตามที่ตนปรารถนา นอกจากนั้นแล้ว นาคยังมีความหมายอีกหลายประการ เช่น หมายถึง ช้าง, พระราชา,

^๑ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒.

^๒ Monier – William, A Sanskrit – English Dictionary, (Delhi : Motilal Banarasidass, 1976), p. 532-533.

^๓ ในคัมภีร์ของพราหมณ์ที่อยู่ของนาคชื่อว่าเมืองโกควติ เป็นเมืองที่มีความสวยงามวิจิตรดังเมืองอมรวิชัยของพระอินทร์ ซึ่งเมืองบาดาลนั้นอยู่ใต้พื้นดินลงไปเป็นพันโยชน์ ส่วนในวรรณคดีบาลี นาคมีที่อยู่คือบาดาลเช่นเดียวกัน แต่นอกจากบาดาลแล้วนาคยังอยู่ตามแม่น้ำมีแม่น้ำยมุนา เป็นต้น โดยเมืองบาดาลนั้นทรงชนะของพุทธก็คล้ายกับพราหมณ์แต่มีการอธิบายถึงเมืองของนาคไว้อย่างละเอียดว่า เมืองนาคนั้นเรียกกันว่าโกควติบ้าง วาสนครบ้าง หิริญญวดีบ้าง ดู ยมโดย เพ็งพงศา, “ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๑, หน้า ๙๙. และหน้า ๑๒๗. มีอีกทัศนะหนึ่งที่เสนอว่านาคมีที่อยู่คือ ก.จอมปลวก ข.แม่น้ำ หนองน้ำ สระน้ำ ทะเล มหาสมุทร เป็นต้น ค.ป่าไม้และต้นไม้ ภูเขา จ.นาคโลกหรือนาคพิภพ ดู อรพิมพ์ บุญอาภา, “นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗ – ๒๔.

ต้นกาเกทิง, หรือผู้เป็นชีณาสพ เป็นต้น^๔ ส่วนคำว่า พญานาค หมายถึง ผู้เป็นพระราชาแห่งนาคหรือผู้เป็นใหญ่กว่านาคทั้งปวง

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏมีพญานาคที่มีชื่ออยู่หลายตน ได้แก่ พญากาล นาคราชผู้นอนเฝ้าถาดทองคำของพระพุทธเจ้าอยู่ภายใต้แม่น้ำเนรัญชรา^๕ พญานาคมุจลินท์ที่แผ่พังพานเพื่อป้องกันฝนให้กับพระพุทธองค์ ภายหลังจากที่ทรงตรัสรู้^๖ หรือพญานาคในเรือนไฟของ ๓ พี่น้อง ริมฝั่งแม่น้ำคยาสี่สะที่พระพุทธองค์เสด็จไปเทศนาสั่งสอนบรรดานักบวชริมฝั่งแม่น้ำ คยาสี่สะและทรงปราบนาครที่เป็นที่เคารพบูชาของชฎิล ๓ พี่น้องให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา^๗ นอกจากนี้ ก็มีพญานาคที่แปลงกายมาเป็นมนุษย์เพื่อบวชเป็นภิกษุ^๘ หรือพญานาคสุปัสสะที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อกราบทูลว่า ไม่ควรให้ภิกษุฉันเนื้อเพราะอาจจะถูกงูกัดได้^๙ หรือพญานาคในแม่น้ำคงคาครั้งเมื่อพระองค์ได้เสด็จไปที่เมืองเวสาลีเพื่อช่วยเหลือชาวเมืองที่ถูกอมมนุษย์คุกคาม^{๑๐} หรือกรณีของพญานาคเอรกปัตต์ ที่อดีตเกิดเป็นพระภิกษุในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนแล้วกระทำการล่วงละเมิดอาบัติเล็กน้อยเป็นเหตุให้เกิดเป็นพญานาค^{๑๑} หรือกรณีของพญานาคินโทปนันทนาคราชที่ขวางทางเสด็จของพระพุทธองค์จนต้องมีการต่อสู้กับพระมหาโมคคัลลานะ^{๑๒} หรือไม่ว่าจะเป็นพญานาคที่ปรากฏในชาดกอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ในสังขปาลชาดก^{๑๓} ภูริทัตตชาดก^{๑๔} หรือในจัมเปยยชาดก^{๑๕} เป็นต้น โดยในชาดกเหล่านั้นได้อธิบายถึงสภาพเมืองและเหตุที่จะให้ได้ไปกำเนิดในภพพญานาคไว้อย่างละเอียด

พระพุทธศาสนาเห็นว่าพญานาคมีกำเนิด ๔ คือ (๑) อันทชะ (๒) ชลาพูชะ (๓) สังเสทชะ และ (๔) โอปปาติกะ^{๑๖} โดยนาคที่กำเนิดในแต่ละประเภทก็จะมีอำนาจและความละเอียดอ่อนในด้านภพภูมิหรือกำลังแห่งฤทธิ์แตกต่างกัน โดยพญานาคและนาคทั้งหลายจะอยู่ภายใต้การปกครองของท้าววิรูปักษ์ในฐานะที่เป็นหนึ่งในท้าวจุลโลกบาล^{๑๗} ซึ่งหากพิจารณาในแง่ของบทบาทจะพบว่า

^๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๓), หน้า ๓๙๔.

^๕ ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๑๑๕.

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕/๘.

^๗ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗-๔๘.

^๘ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕-๑๗๖.

^๙ วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕.

^{๑๐} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๑๔/๒๘๕.

^{๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมปัทมฐกถา แปล ภาค ๖, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๕-๑๕๓., และมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล ภาค ๑, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๐-๑๗๔.

^{๑๒} ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๓/๔๘๗.

^{๑๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๑๖๘, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๖๕๘-๖๕๙.

^{๑๔} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๑.

^{๑๕} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๘๕.

^{๑๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๓/๓๕๐.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/๑๒๙.

พญานาคมีบทบาทต่อพระพุทธศาสนาในการให้การคุ้มครองผู้ประพฤติดุธรรม เช่น พญานาคมุจลินท์ที่แผ่พังพานปกป้องคุ้มครองพระพุทธองค์ผู้กำลังนั่งสมาธิเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นจิก^{๑๘} หรือพญานาคในเรื่องมหาวานิชชาดก ที่ทำร้ายพ่อค้าผู้เกิดความโลภ แต่จะไม่ทำร้ายพ่อค้าผู้ประพฤติดุธรรม^{๑๙}

นอกจากนั้น พญานาคยังมีบทบาทอีกประการหนึ่งก็คือการสร้างกรรมดีเพื่อมุ่งหวังความเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง เช่น จัมเปยยนนคราช^{๒๐} สังขपालนคราช^{๒๑} และภุริทัตตนคราช^{๒๒} หรือพญานาคมีบทบาทในการเป็นผู้ปกป้องรักษาสายน้ำและสิ่งแวดล้อม เพราะพญานาคจะไม่ชอบสกปรกและความขุ่นมัว หากมีผู้ทำความสกปรกให้แม่น้ำก็จะทำร้าย ดังปรากฏในพจนานุกรมชาดก^{๒๓} เป็นต้น

อนึ่ง จะพบว่าเรื่องราวของพญานาคกับพระพุทธศาสนามีได้มีปรากฏเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีปรากฏในทุกพื้นที่ที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปถึง เช่น กรณีของพระมหินทเถระที่นำเอาพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในประเทศศรีลังกาก็ได้ผจญกับพญานาค เมื่อปราบพญานาคได้ก็สามารถเผยแผ่พุทธธรรมได้^{๒๔} หรือเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคปรากฏอยู่ในเนื้อหาของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในพื้นที่นั้นด้วย เช่น พม่า กัมพูชา ไทย หรือลาว^{๒๕} โดยจะปรากฏในรูปนิทานปรัมปรา (Myth) หรือตำนานบ้านเมืองแต่ละแห่งซึ่งมีความเกี่ยวข้องกันระหว่างพระพุทธศาสนากับพญานาค

สำหรับชุมชนสองฝั่งโขงนั้นเป็นอีกดินแดนหนึ่งที่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพญานาคมากเป็นพิเศษโดยเฉพาะในภาคอีสาน บริเวณสองฝั่งโขง คือ เลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี รวมถึงสปป.ลาว หลวงพระบาง หรือเวียงจันทน์ ก็จะมีนิทานหรือตำนานที่เกี่ยวข้องกับพญานาคปรากฏอยู่หลายเรื่อง โดยที่นิทานหรือตำนานเหล่านั้นจะผูกโยงเข้ากับกระแสของศาสนาและความเชื่อที่เข้ามาและมีอยู่ในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในศาสนาผี ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูหรือพระพุทธศาสนา แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปจะพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงนั้นมีบ่อเกิดดังนี้คือ (๑) เกิดจากลัทธิขงจื๊อ ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อของคนโบราณยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีรูปปั้นงูหรือลายงูในภาชนะของบ้านเชียง^{๒๖} หรือไม่ว่าจะเป็นลัทธิขงจื๊อของผู้คนที่อาศัยอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำโขง^{๒๗} (๒) อิทธิพลของศาสนาฮินดู ที่ปรากฏบนทับหลังของศาสนสถานที่สำคัญของพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศกัมพูชาและไทย^{๒๘} (๓) อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทยุคต้นเริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดี และ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ นับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา โดยในยุคนี้ความเชื่อเรื่องพญานาคอาจจะได้รับ

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘.

^{๑๙} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๙-๘๐/๘๙, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓/๒๑๙-๒๒๓.

^{๒๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๑๘๕-๒๑๙.

^{๒๑} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๗/๕๖๘-๖๙๓.

^{๒๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๔๓/๓๐๕-๓๓๕, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๓/๑-๑๒๒.

^{๒๓} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๕/๓๐๖-๓๑๗.

^{๒๔} หอสมุดวชิรญาณ, มหาวงศ์: พงศาวดารลังกาทวีป, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๔), หน้า ๗๕.

^{๒๕} สุจิตต์ วงษ์เทศ, นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๑-๑๔๕.

^{๒๖} สุจิตต์ วงษ์เทศ, นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์, หน้า ๔๒.

^{๒๗} ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๒๘} ฤภาคผนวก ๙. ความเชื่อเรื่องพญานาคในอาณาจักรขอม, หน้า ๔๗๖-๔๘๐.

อิทธิพลมาจากวรรณกรรมสำคัญ ๓ เรื่อง คือ (๑) ไตรภูมิพระร่วง^{๒๙} (๒) จักรวาลทีปนี^{๓๐} และ (๓) ชินกาลมาลีปกรณ์^{๓๑} ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่มีเรื่องราวของพญานาคกับพระพุทธศาสนาที่ค่อนข้างเด่นชัด นอกจากนั้น ก็มีวรรณกรรมที่สำคัญซึ่งอาจจะเข้ามาเผยแพร่ในบริเวณชุมชนสองฝั่งโขงยุคนี้ก็คือ มังคลัตถทีปนี ของพระสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่^{๓๒} หรืออรรถกถาธรรมบท ของพระพุทธโฆสาจารย์^{๓๓} โดยวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวมาทั้งหมดผู้วิจัยเชื่อว่ามีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องพญานาคในชุมชนสองฝั่งโขงอย่างแน่นอน

อนึ่ง จะพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขง จะปรากฏอยู่ในเนื้อหาของหลักฐานความเชื่อของชาวชุมชนสองฝั่งโขงหลายรูปแบบ เช่น หลักฐานประเพณีพงศาวดารท้องถิ่นตำนานและวรรณกรรมนิทานคือ (ก) หลักฐานประเพณีพงศาวดาร ได้แก่ ในราชพงศาวดารกัมพูชาระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาพร้อมกับพระอานนท์แถบกัมพูชาซึ่งเป็นที่อยู่ของนาคทั้งหลายแต่เมื่อพวงนาคได้รับฟังธรรมเทศนาก็เกิดเลื่อมใสยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา^{๓๔} พงศาวดารเรื่องขุนบรมราชาของล้านช้าง (ลาว) ก็ได้กล่าวถึงพญานาค ๑๕ ตระกูลที่ทำหน้าที่คุ้มครองรักษาเมืองและพระพุทธศาสนา^{๓๕} (ข) หลักฐานประเพณีตำนานพื้นเมือง ได้แก่ (๑) ตำนานสุวรรณโคมคำ ได้กล่าวถึงกำเนิดและพัฒนาการของพญานาคที่มีความสัมพันธ์กับสายน้ำพร้อมกับเรื่องราวของชุมชนสองฝั่งโขง และได้อธิบายถึงความเป็นมาของแม่น้ำโขงว่าเกิดจากการคู้ควักหรือการทำให้เป็นแม่น้ำโดยพญานาค ๒ ตน คือ พญาศรีสัตตนาคราช และพญาสุตตนาคราช โดยพญานาคทั้งสองได้อาศัยอยู่ที่หนองกระแสนหลวง ภายหลังเกิดการทะเลาะวิวาทกันเพราะเรื่องอาหารทำให้มีการต่อสู้กันจนในที่สุดฝ่ายพญาศรีสัตตนาคราชก็พ่ายแพ้และได้หนีลงมาจากใต้คือภาคเหนือของลาวแล้วก็ได้คู้ควักเป็นแม่น้ำเรียกว่าแม่น้ำโขงไปจนถึงหลี่ผีไปทะเลที่ประเทศกัมพูชา และประเทศเวียดนามโดยพญาศรีสัตตนาคราชได้ลงมาสร้างเมืองในดินแดนที่ตนสร้างแม่น้ำไว้และต่อมาบ้านเมืองก็เกิดขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำ

^{๒๙} พระมหาธรรมราชาที่ ๑ พญาลิไท, **เตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง**, กรมศิลปากรแปลใหม่, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๓๐} กรมศิลปากร, **จักรวาลทีปนี**, (กรุงเทพฯ : หจก. เซ็นทรัลเอ็กเพรสการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๘๘-๒๒๒.

^{๓๑} พระรัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์** แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๐.

^{๓๒} มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, **มังคลทีปนี แปล เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗.

^{๓๓} มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, **ธมมปฏฐกถา ปฐโม - อฏฐโม ภาค**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๑.

^{๓๔} กรมศิลปากร, **ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา**, ฉบับหอสมุดแห่งชาติกรุงเทพฯ, แปลจากภาษาเขมรโดยนายพันตรีหลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์), (กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๖๐), หน้า ๔-๕๐.

^{๓๕} รายชื่อและที่อยู่ของพญานาคทั้ง ๑๕ ตระกูลที่ปรากฏในตำนานขุนบรมนั้นก็คือ.... ตัวหนึ่งอยู่ถ้ำภูขวาง ตัวหนึ่งอยู่ภูซำ ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำเขือง ตัวหนึ่งอยู่สบเขือง ตัวหนึ่งอยู่ผารังเมืองสบอู ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำอู ตัวหนึ่งอยู่หางของแก่งอ้อยผาธนู ตัวหนึ่งอยู่ผาเสื่อ (หัวหน้า) ตัวหนึ่งอยู่ผาเตียงถัดจากผาจอมเพชร ตัวหนึ่งอยู่คุดเฮือ ตัวหนึ่งอยู่กกถ่อน ตัวหนึ่งอยู่ผาตัดแคและผาต่างนาย ตัวหนึ่งอยู่แก่งแดนทางน้ำของดอนควายพุม ตัวหนึ่งอยู่ปากสบโฮง (ดูเลทางใต้) ตัวหนึ่งอยู่ผาเสื่อ (ดูเลทางเหนือ) กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๓ เรื่องตำนานขุนบรม (ภาคที่ ๖๙-๗๐)**, (กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๒), หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

นั้น^{๓๖} (๒) อรัญธธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) กล่าวถึงพญานาค ๒ ตน เป็นมิตรสหายกันอยู่ในหนองกระแสนั้นชื่อ พินทโยนกวัตินาค เป็นใหญ่อยู่หัวหนอง อีกตนหนึ่งชื่อ ฌมุลนาค เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนอง ต่อมาเกิดทะเลาะวิวาทกันเพราะเหตุแห่งอาหาร ร้อนถึงพระอินทร์ต้องสั่งให้วิสุกรรมเทพบุตรลงมาไล่ทำให้นาคทั้งสองตัวต้องหนีจากหนองกระแสนี้และคุ้ยควักไปในที่ต่างๆ กัน คือ ฌมุลนาคคุ้ยควักไปทำให้เกิดเป็นแม่น้ำขึ้นเรียกว่า แม่น้ำอู หรืออู้งคนทีในตอนต้น และหลังจากนั้นได้ควักคุ้ยลงมาทางใต้เรื่อยมาจนถึงทะเลที่เวียดนามเกิดเป็นแม่น้ำ โดยได้เรียกชื่อแม่น้ำนี้ว่า ชลมูลนทีหรือแม่น้ำของหรือโขง ส่วนพินทโยนกวัตินาคคุ้ยควักหนีไปอีกทางทำให้เกิดเป็นแม่น้ำอีกสายหนึ่งชื่อว่า แม่น้ำพิงหรือปิง^{๓๗} (ค) หลักฐานประเพณีวรรณกรรม พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงได้มีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมท้องถิ่นหลายเรื่องที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพญานาคอย่างชัดเจน เช่น เรื่องท้าวผาแดง - นางไอ่^{๓๘} เรื่องกำพำไ้แก้ว^{๓๙} เรื่องสังข์สินชัย เรื่องท้าวโสรจ เรื่องขุนทิง^{๔๐} เรื่อง สุพรหมโมกษา เรื่องสุปณณานาคราช^{๔๑} เป็นต้น โดยเนื้อหาในนิทานดังกล่าวได้อธิบายถึงพญานาคในมิติที่แตกต่างกัน แต่ทุกเรื่องก็เน้นย้ำให้เห็นถึงความเชื่อของชาวชุมชนสองฝั่งโขงที่ยอมรับว่า พญานาคมีอยู่จริง และพญานาคก็เป็นส่วนหนึ่งในวิถีแห่งวัฒนธรรมของตนเอง

จากการกล่าวมาจะเห็นได้ว่า ความเชื่อพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงได้ถือกำเนิดมาจากความเชื่อหลายๆ ส่วนที่เชื่อมโยงกันกล่าวคือ ความที่เชื่อมโยงระหว่างความเชื่อดั้งเดิมคือลัทธิการบูชาที่ปรากฏในหลักฐานทางโบราณคดีและกระแสของความเชื่อศาสนาใหม่มีศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา หรือบรรดาพงศาวดาร, ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่เกิดขึ้นมาได้ทำให้ประชาชนในชุมชนสองฝั่งโขงมีความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างมั่นคง โดยในระยะต่อมาได้มีการพัฒนาเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับพญานาคขึ้นมาอีก ดังเช่นกรณีของบั้งไฟพญานาคในเขต อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดหนองคาย^{๔๒} ที่มีการนำเค้าโครงเรื่องของตำนานสุวรรณโคมคำ^{๔๓}, ตำนานอู้งนิทาน^{๔๔} และตำนาน

^{๓๖} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ (ต่อ)-๗๓ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ, (กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๒), หน้า ๑๖๐-๑๖๓.

^{๓๗} กรมศิลปากร, อรัญธธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม), (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐-๙๑.

^{๓๘} พระอริยานุวัตร เขมจารี, “วรรณคดีเรื่องผาแดง-นางไอ่”, (มหาสารคาม : ภาควิชาภาษาไทยและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๔), หน้า ๔๙-๕๖.

^{๓๙} ภูวนาท มาตบุรม, กำพำไ้แก้ว, (มหาสารคาม : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม, ๒๕๓๕), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๔๐} พระสมณกุลวงศ์, ขุนทิง แปลโดย พิชุร มะลิวัลย์, (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๒๐), หน้า ๓๕.

^{๔๑} พระอริยานุวัตร เขมจารี, สุปณณานาคชาดก, (มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม, ๒๕๑๓), หน้า ๔.

^{๔๒} พ.ต.ท. ชาญ เกลี้ยงพิบูลย์, บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอรันทวาปี จังหวัดหนองคาย, สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๗-๓๐.

^{๔๓} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๒ ตำนานสุวรรณโคมคำ, (กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๒), หน้า ๑๖๘.

^{๔๔} กรมศิลปากร, อรัญธธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๙๑.

ท้องถิ่นอีกหลายเรื่องมาประกอบทำให้ดูน่าเชื่อถือมากขึ้น นอกจากนั้น ก็มีกรณีของเรื่องราวของพญานาคที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีพญานาคชื่อว่า พญาศรีสุทโธนาคราชเป็นผู้ปกครอง^{๔๕} หรือกรณีเรื่องราวของพญานาคทั้งเจ็ดที่วัดพระธาตุพนม^{๔๖} ที่ถือกำเนิดขึ้นในช่วงที่พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖) เป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม หรือไม่ว่าจะเป็นเรื่องประสบการณ์ของพระอริยสงฆ์ผู้ได้อิทธิญาและได้มีโอกาสพบกับพญานาค^{๔๗} หรือกรณีการพบรอยที่เชื่อกันว่าเป็นรอยพญานาคบนหลังคารถของประชาชนในเขตจังหวัดหนองคายและ จังหวัดใกล้เคียง หรือจะมีกรณีการแตกตื่นในเรื่องพญานาคไหลในแม่น้ำโขงของจังหวัดหนองคาย นครพนม สกลนคร และจังหวัดมุกดาหาร ซึ่งเรื่องราวและหลักฐานดังกล่าวย่อมเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงได้มีการพัฒนารูปแบบของความเชื่อของตนเองโดยการนำเอาเรื่องราวที่เกี่ยวกับความเชื่อในท้องถิ่นมาอธิบายถึงความมีอยู่จริงของพญานาคว่าเป็นความเชื่อมีหลักฐานรองรับและมีการสืบทอดมาแต่ครั้งในอดีต

อนึ่ง การแสดงออกต่อความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงยังมีปรากฏอีกหลายอย่าง เช่น ในความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการไหลเรือไฟ พิธีกรรมแห่พระอุปคุต พิธีกรรมบุญบั้งไฟ พิธีกรรมวันสงกรานต์ พิธีกรรมการฝังลูกนิมิต หรือจะเป็นความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์ เช่น ตำราพรหมชาติ อีสานหรือลาวที่มีการระบุถึงการเลือกคู่หรือคู่สมพหุชนาคว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเลือกคู่ นอกจากนั้น ความเชื่อในเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงยังมีปรากฏในงานสถาปัตยกรรมหลายอย่าง เช่น ฮางฮุด ชุ่มประตุ (ปักตุโขง) โบสถ์ ภาพเขียนในสิมหรืออุโบสถ นอกจากนั้นยังมี รูปสัญลักษณ์พญานาคที่ปรากฏในผลงานทางวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งโขงอีกหลายอย่าง เช่น คันอ้าวฝ้าย ยอดพิน (เครื่องดนตรี) กระบวยตักน้ำ ยอดทุงหรือยอดธง เป็นต้น

อำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ถือว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์และความเกี่ยวข้องกับพญานาค เหตุเพราะอำเภโพนพิสัยนี้ถือว่าเป็นพื้นที่ที่เป็นต้นกำเนิดของเรื่องราวของพญานาคที่ลือลั่นไปทั่วโลก เพราะเป็นพื้นที่ที่เป็นต้นกำเนิดของตำนานเรื่องบั้งไฟพญานาค มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติปรากฏเป็นลูกไฟเกิดขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นประจำทุกๆ ปี ซึ่งชาวบ้านเชื่อกันมีสาเหตุมาจากการที่พญานาคได้จุดบั้งไฟบูชาพระพุทธรูปเจ้าในวันเปิดโลกคือ วันที่พระพุทธรูปองค์ได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ ภายหลังจากที่ทรงเสด็จขึ้นไปจำพรรษาอยู่ที่สวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อไปแสดงพระอิทธิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมารดา ในวันนั้นทรงเปิดโลกทั้ง ๓ คือ สวรรค์ นรก และมนุษย์ ให้สามารถมองเห็นกันและกันได้ เมื่อเป็นเช่นนี้เหล่าพญานาคในแม่น้ำโขง

^{๔๕} พลธรรม จันทร์คำ, “พญานาค : อุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาสันนิบาตศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๗๔.

^{๔๖} ชลิต สัมโพธิ์ปัญญา, **เมืองไทยแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ พญานาคทั้ง ๗ ที่พระธาตุพนม**, (กรุงเทพฯ : ประชาช่าง, ๒๕๑๘), หน้า ๔๖-๔๗., พิเชฐ สายพันธ์, “นาคาคติ” อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย, **วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามานุษยวิทยามหาบัณฑิต**, (สาขามานุษยวิทยา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๓., ลอง ธารา (นามแฝง), **คำชะโนดเมืองพญานาค**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๘-๔๕.

^{๔๗} นรเศรษฐ์ (นามแฝง), **พญานาคมีจริง ?**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓-๔๓.

จึงได้ใช้ฤทธิ์จุดบั้งไฟมาเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธองค์^{๔๘} โดยความเชื่อนี้ก็ถูกฝ่ายนักวิทยาศาสตร์ปฏิเสธโดยนายแพทย์มนัส กนกศิลป์ ได้อธิบายว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติคือเกิดจากก๊าซมีเทน ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น พุ่งในวันที่โลกหมุนมาตรงกันของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑^{๔๙} นอกจากอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายจะมีปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคแล้วก็ยังปรากฏเหตุการณ์แปลกประหลาดอีกประการหนึ่งก็คือมีปรากฏการณ์รอยพญานาค ซึ่งถือว่าเป็นอีกปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่นำมาซึ่งความฉงนสนเท่ห์ให้กับผู้พบเห็นเป็นอย่างมากก็คือรอยเลื้อยประหลาดที่เกิดขึ้นในเขตจังหวัดหนองคายคืออำเภอโพธิ์ชัยและจังหวัดใกล้เคียงรวมถึงสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวด้วย โดยรอยดังกล่าวจะปรากฏขึ้นบนรถ บ้าน หรือพุทธสถานที่สำคัญ มีลักษณะคล้ายการเลื้อยของงู หรือสัตว์เลื้อยคลานประเภทตะขาบ ซึ่งจะปรากฏตามรถเก๋ง รถกระบะในบ้าน ในห้องพระ หรือแม้แต่เสาไฟฟ้า โดยผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงต่างเชื่อว่า เป็นรอยที่เกิดจากการกระทำของพญานาค โดยระบุว่าได้มีการพบที่ภูของหลวงปู่มนักรัตโต มาก่อน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่ท่านกล่าวกับลูกศิษย์ว่า พญานาคได้แสดงรอยหลักฐานไว้ให้ดูว่าได้มาร่วมฟังธรรมกับท่านจริง^{๕๐} และได้ถือคติดังกล่าวกับรอยประหลาดที่เกิดขึ้นในระยะต่อมา ซึ่งรอยประหลาดหรือรอยพญานาคนี้ยังไม่มีใครพิสูจน์ได้ว่าแท้จริงแล้วเป็นรอยอะไร แต่ชาวชุมชนสองฝั่งโขงเชื่อโดยไม่มีข้อสงสัยว่านั่นคือรอยพญานาค นอกจากนั้นยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสร้างวัดไทยของนายบุญกว้าง ภักดีปัญญา อดีตเจ้าอาวาสวัดไทย ในเขตอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ได้เล่าให้ฟังว่า ได้ฝันเห็นพญานาคในรูปร่างคนผิวสีดามีเครื่องสังวาลแบบกษัตริย์ ชื่อว่า นาคราชยันต์^{๕๑} มาหาและบอกว่าท่านกับเขาเคยร่วมกันสร้างวัดไทยหรือสร้างหลวงพ่อกว้างพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของวัดไทยเมื่อในอดีตชาติโดยสร้างหลวงพ่อกว้างให้หันหน้าไปแม่น้ำโขง เพื่อให้บรรดาพญานาคทั้งหลายได้เคารพสักการบูชา ในขณะนั้นท่านก็บอกว่ายังทำไม่ได้เพราะพึ่งบวชและก็พึ่งมาเป็นเจ้าอาวาสวัดใหม่ๆ เงินทองก็ไม่มีจะหาทุนรอนจากไหนมาสร้าง ฝ่ายพญานาคก็บอกว่าไม่เป็นไรจะช่วยเหลือทุกอย่าง ซึ่งในครั้งแรกท่านไม่ยอมทำเพราะไม่เชื่อความฝัน ต่อมาชายคนดังกล่าวก็มาเข้าฝันอีกเพื่อทวงสัญญา ซึ่งท่านก็บอกว่า ยังก่อนยังไม่มีเงิน พอหายไปสักพักคราวนี้ท่านก็เกิดล้มป่วยแบบไม่มีสาเหตุ ซึ่งตอนอยู่ที่โรงพยาบาลของท่านได้อธิษฐานว่า ถ้าจะให้สร้างจริงๆ ก็จะทำ แต่ต้องให้หายจากอาการเจ็บป่วยนี้ก่อน ก็ปรากฏว่าอาการป่วยนั้นหายไปเป็นปลิดทิ้ง พอท่านกลับมาถึงวัดก็เริ่มโครงการสร้างพระหลวงพ่อกว้างทันที ปรากฏว่าพอเริ่มงานวันแรกก็มีคนมาบริจาคร่วม ๒ หมื่นและเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนแล้วเสร็จโครงการ สรุยอดโครงการวัดใช้เงินไปทั้งหมด เกือบ ๑๗ ล้านบาทภายใน ๕ ปี สามารถสร้างถาวรวัตถุคือ หลวงพ่อกว้างพระใหญ่ พญานาค พร้อมประตูเมืองและถ้ำพญานาค

^{๔๘} โกเมน โปตะวัฒน์, บั้งไฟพญานาค ปรากฏการณ์มหัศจรรย์, (หนองคาย : เอกสารเย็บเล่ม, ๒๕๔๖), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๔๙} ทฤษฎีนี้นำเสนอโดยนายแพทย์มนัส กนกศิลป์ ดู พนิดา ไชปริศนาบั้งไฟพญานาค ART&CULTURE ๑๖ : ๔ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘), ๗๗ : ๘๐.

^{๕๐} ภันธกานต์ กัมทอง (โจ), พญานาคกับพระอริยสงฆ์ไทย เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ภันธกานต์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๖.

^{๕๑} สัมภาษณ์ นายบุญกว้าง ภักดีปัญญา, อดีตเจ้าอาวาสวัดไทย, วันที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๕๙.

ได้ตามที่ปรากฏในความฝัน พร้อมทั้งศาลาการเปรียญและกุฏิรวมถึงเสนาสนะอื่นๆ อีกมากมาย^{๕๒} ซึ่งเราจะพบว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทั้งหมดที่กล่าวมานั้นมีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่อง พญานาคของผู้คนในอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย เนื่องจากเป็นสิ่งที่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาและตำนานท้องถิ่นว่า พญานาคมีอยู่จริง และรอยพญานาคก็ดี บั้งไฟ พญานาคก็ดีถือว่าเป็น “ตราประทับ” ความเชื่อเรื่องดังกล่าว หรือเป็นสัญลักษณ์เชิงวัตถุของความ เชื่อเรื่องพญานาคที่แต่เดิมจะมีความเชื่อเรื่องพญานาคจากตำรา คัมภีร์หรือเรื่องเล่าในท้องถิ่น แต่ปัจจุบันบั้งไฟพญานาคและรอยพญานาคดูเหมือนว่าจะจะเป็นหลักฐานยืนยันในเรื่อง “ความมีอยู่จริง” ของพญานาคจนเป็นผลทำให้ผู้คนที่ยังลังเลเกี่ยวกับพญานาคก็มีหลักฐานอ้างอิงมากขึ้นว่าความ เชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนสองฝั่งโขงเป็นความเชื่อที่ไม่มลายและสามารถมีหลักฐานอ้างอิง อย่างชัดเจน

เหตุเพราะความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคของชาวโพธิ์ชัยดังกล่าวมานี้เองเป็นผลอย่างหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดประเพณีการบูชาพญานาคในรูปแบบต่างๆ เช่นการแห่ขบวนบูชาพญานาค การจัดพิธีกรรม การบูชาพญานาค หรือความเชื่อเรื่องการมอบตัวมอบตนเป็นลูกพญานาค เป็นต้นหรือความเชื่อ เกี่ยวกับพญานาคก่อนยุคการเกิดขึ้นของบั้งไฟพญานาค เช่น พิธีกรรมการเลือกคู่ พิธีกรรมการปลุก เรือน พิธีกรรมการอัญเชิญพระอุปคุต เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมที่กล่าวมานั้นถือว่าเป็นพิธีกรรมที่เกิดมา จากความเชื่อเรื่องพญานาคแทบทั้งสิ้น

จากการกล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยเห็นว่าความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย มีความน่าสนใจ และมีประเด็นที่จะต้องนำมาศึกษาในฐานะที่เป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องกับวิถีทางความเชื่อของคน ของสองฝั่งโขงและเนื้อหาของพระพุทธศาสนา รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของชาวอำเภอ โพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายอยู่หลายประการ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความต้องการที่จะศึกษา (๑) ประเด็น เรื่องบ่อเกิดและความเชื่อมโยงระหว่างพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับพญานาคของชาวอำเภอ โพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายว่า ข้อมูลทั้ง ๒ แหล่งมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร หรือมีเอกลักษณ์ที่ เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร หรือความเชื่อเรื่องพญานาคทั้งสองแหล่งข้อมูลมีอิทธิพลต่อกัน อย่างไร เป็นต้น (๒) ประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมทาง พระพุทธศาสนาของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายอย่างไร (๓) ประเด็นเกี่ยวกับการ ประยุกต์ใช้ความเชื่อเรื่องพญานาคในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวอำเภอ โพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย และ (๔) ประเด็นในด้านทำที่ที่ผู้คนในอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย และชาวพุทธทั่วไปจะต้องปฏิบัติต่อพญานาคอย่างถูกต้องตามกรอบแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นปัญหาที่เสนอมานี้ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของประเด็นปัญหาทั้งหมด เท่านั้นที่จะต้องนำมาศึกษาเพื่อก่อให้เกิดผลและคำตอบที่จะสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับสังคมในอันดับ ต่อไป

^{๕๒} สัมภาษณ์ นายบุญกว้าง ภักดีปัญญา, อดีตเจ้าอาวาสวัดไทย อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย, วันที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๕๙.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคของประชาชนชาวอำเภอโพธิ์ชัยจังหวัดหนองคาย
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ต้องการทราบแนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๓.๒ ต้องการทราบความเชื่อเรื่องพญานาคของประชาชนชาวอำเภอโพธิ์ชัยจังหวัดหนองคาย
- ๑.๓.๓ ต้องการทราบผลการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยการสืบค้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร (Document Research) และการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้รู้ในพื้นที่อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ที่เกี่ยวข้องและทราบเกี่ยวกับความเชื่อพญานาคที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัยจังหวัดหนองคาย

๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ความเชื่อพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย นั้นเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ หรือเป็นงานวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ที่จะต้องอาศัยค้นคว้าจากเอกสารเป็นหลัก รวมถึงการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมถึงเอกสารทางวิชาการประเภทตำนาน พงศาวดาร และนิทานพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่ต้องการศึกษา

๑.๕.๒ รวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในพื้นที่อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายเท่านั้น

๑.๕.๓ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อในพญานาคที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคายในประเด็นที่ได้กำหนดไว้

๑.๕.๓ สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้มา

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๖.๑ ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของบุคคลต่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อบุคคลนั้นๆ แม้พลังอำนาจเหนือธรรมชาตินั้นจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่บุคคลในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเกรงกลัวในทันที หมายถึงความเชื่อที่มีเรื่องพญานาคของชาวอำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคาย

๑.๖.๒ พิธีกรรม หมายถึง ระเบียบพิธีการปฏิบัติภายใต้ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคาย

๑.๖.๓ งู หมายถึง สัตว์เลื้อยคลานชนิดหนึ่งที่มีธรรมชาติไปด้วยอก ตามคติความเชื่อของชาวจีนถือว่าในบางครั้งงูก็ถูกนับถือยกย่องว่าเป็นนาค หรือเป็นร่างกายภาคหนึ่งของนาค สำหรับความเชื่อของชาวจีนสองฝั่งโขงงูคือพญานาค หรือเป็นตัวแทนของพญานาค หรือบางครั้งก็เป็นบริวารของพญานาค

๑.๖.๔ นาค หมายถึง สัตว์ทิพย์จำพวกมนุษย์ที่มีฤทธิ์เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ มีที่อยู่ในภพบาดาลและจัดแบ่งประเภทการเกิดได้หลายประเภท นาคโดยทั่วไปหมายถึงนาคที่เป็นบริวารของพญานาค

๑.๖.๕ พญานาค หมายถึง งูใหญ่ ที่แผ่พังพาน ซึ่งเป็นผู้นำหรือราชาของบรรดานาคทั้งหลาย

๑.๖.๖ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

๑.๖.๗ วัฒนธรรม หมายถึง ระบบความเชื่อค่านิยมและการแสดงออกของมนุษย์ในทุกด้าน ซึ่งจะมีเอกลักษณ์และรูปแบบเฉพาะของแต่ละวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป

๑.๖.๘ ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคาย หมายถึง ความเชื่อเรื่องพญานาคของชาวอำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นความเชื่อเรื่องพญานาคตามตำนานความเชื่อของชาวอำเภอโพธาราม จังหวัดหนองคายเท่านั้น

๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ยมโดย เพ็ญพงศา ได้ทำการวิจัยเรื่องครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี ผลการวิจัยพบว่า ในวรรณคดีสันสกฤตและครุฑมีกำเนิดจากกัศยปาศีกับภรรยาคือนางวินตา และนางอูรสา แต่ทั้งครุฑและนาคก็จะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เพราะเป็นบุตรต่างมารดาโดยครุฑจะเป็นฝ่ายจับนาคมาเพื่อเป็นอาหาร แต่จะมีนาคบางตัวเท่านั้นที่ครุฑจับไม่ได้ ส่วนครุฑในวรรณคดีบาลีมีกำเนิดมาจากกรรม และมีประเภทแห่งการเกิดที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทและเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน และยอมรับว่าโดยธรรมชาติแล้วครุฑมีนาคเป็นภักษา แต่ครุฑกับนาคในบางครั้งก็จะเป็นมิตรต่อกัน เหตุเพราะอาศัยความเคารพในพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ตาม เราจะพบว่า งานวิจัยฉบับนี้ถือว่าเป็นงานวิจัยเฉพาะเรื่องในคัมภีร์หลักของศาสนาพราหมณ์กับพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังขาดความเชื่อมโยงถึงความเชื่อเรื่องครุฑกับนาคในสังคมไทย ซึ่งถือเป็นดินแดนที่ได้รับเอาความเชื่อทั้งศาสนาพราหมณ์และพุทธเข้ามาเป็นหนึ่งในวิถีชีวิตของตน ทำให้งานวิจัยฉบับนี้ไม่อาจตอบคำถามในประเด็นดังกล่าวได้^{๕๓}

อรพิมพ์ บุญอาภา ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี” ผลการวิจัยพบว่า ในวรรณคดีทั้งบาลีและสันสกฤตได้กล่าวถึงความเป็นมาของนาค โดยในวรรณคดีสันสกฤตได้กล่าวถึงบริบทในเรื่องพญานาคที่ปรากฏตามคติของศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะในวรรณคดีเรื่องมหาภารตะที่อ้างถึงกำเนิดของนาคที่มาจากนางกัทรุ มเหสีของกัศยปฤๅษี โดยนาคจะเป็นศัตรูกับครุฑ ส่วนในวรรณคดีบาลี ในงานวิจัยฉบับนี้ได้ศึกษาถึงบริบทแนวคิดเรื่องพญานาคโดยละเอียดในส่วนของบทบาทของพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนา หรือในส่วนของรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา ถิ่นที่อยู่ของพญานาค อย่างไรก็ตาม งานวิจัยฉบับนี้ก็ยังถือว่าเป็นการวิจัยที่มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องนาคในคัมภีร์หลักทางศาสนา (ทั้งพุทธและพราหมณ์) เท่านั้นมิได้ลงรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อของคนในสังคมโดยเฉพาะสังคมไทยในมิติอื่น^{๕๔}

พิเชษฐ สายพันธ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “นาคาคติ : อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย” โดยผลงานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษามิติความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนในลุ่มน้ำโขงผ่านกระบวนการทางพิธีกรรม โดยเน้นการศึกษาในเชิงสังคมวิทยาที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์และเก็บข้อมูลด้วยตนเอง ในกรณีของการบูชาสัตตนคราชที่วัดพระธาตุพนม โดยผู้วิจัยได้พยายามรวบรวมองค์ความรู้ในเรื่องของพญานาคจากหลักฐานทางคัมภีร์และตำนานท้องถิ่น เพื่อนำไปตีความตามกรอบแนวคิดเชิงสังคมวิทยา ซึ่งก็ได้ข้อสรุปว่า การที่ชุมชนลุ่มน้ำโขงโดยเฉพาะที่วัดพระธาตุพนมได้จัดให้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาพญานาคนั้นเกิดมาจากปมทางสังคม คือความขัดแย้งในอดีตระหว่างกลุ่มที่นับถือผีกับกลุ่มพระสงฆ์ หรือกล่าวคือเรื่องกึ่งพุทธกาลและเรื่องสัญลักษณ์ขององค์พระธาตุพนม กับการเมืองช่วงสงครามอินโดจีน นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้อาศัยการตีความเชิงสังคมว่า คำว่า นาค ก็คือสัญลักษณ์ของกลุ่มคนและวิถีทางวัฒนธรรมของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงเท่านั้น มิได้มีความหมายโดยนัยอื่น ซึ่งการตีความเช่นนี้ก็ทำให้เกิดข้อผิดพลาดในเรื่องพญานาคตามคติทางศาสนาที่ระบุไว้ในคัมภีร์ซึ่งถือว่า ยังเป็นข้อด้อยของผลงานวิจัยชิ้นนี้^{๕๕}

จิตรกร เอมพันธุ์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคนั้น ถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อชุมชนสองฝั่งโขงเป็นอย่างมาก โดยร่องรอยความเชื่อดังกล่าวปรากฏอยู่หลายแห่งในนิทานหรือตำนานปรัมปรา และผลการวิจัยนี้ก็สรุปได้ว่า ความเชื่อของชาวอีสานเรื่องพญานาคนั้น

^{๕๓} ยมโดย เพ็ญพงศา, “ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาภาษาตะวันออก : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๔} อรพิมพ์ บุญอาภา, “นาคในวรรณคดี สันสกฤตและบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาตะวันออก : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๘๖.

^{๕๕} พิเชษฐ สายพันธ์, “นาคาคติ อีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามานุษยวิทยา, (สาขามานุษยวิทยา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๖๗.

หากพิจารณาจากกรอบทางสังคมวิทยา สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประการคือ (๑) พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม (๒) พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และ (๓) พญานาคเป็นลัทธิทางศาสนาและหากพิจารณาจากกรณีที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการคือ กรณีการทำพิธีบวงสรวงบูชาบั้งไฟพญานาคของชุมชนบ้านอาฮอง อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย ก็พบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมักจะปรากฏอยู่ในลัทธิความอุดมสมบูรณ์ของสังคมและวัฒนธรรมอีสานที่ผู้ประกอบการพิธีกรรมพยายามที่จะใช้พิธีกรรมเป็นสื่อในการติดต่อกับเทพเจ้านาคราช ที่อยู่เหนือธรรมชาติ อย่างไรก็ตามเนื่องจากผลการวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาในเชิงสังคมมนุษย์วิทยาและสังคมวิทยา ทำให้ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาปรากฏการณ์ด้านความเชื่อและพิธีกรรมการบวงสรวงบูชาบั้งไฟพญานาคในด้านสัญลักษณ์เท่านั้น ทำให้มิติทางศาสนาถูกมองข้าม เช่น ความเชื่อและการแสดงออกในกรณีดังกล่าวว่ามีความเชื่อมโยงกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาบ้างหรือไม่ หรือพิธีกรรมเช่นนี้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาบ้างหรือไม่ ซึ่งประเด็นดังกล่าวยังไม่ปรากฏในผลงานวิจัยฉบับนี้เลย^{๕๖}

กิตติพัฒน์ เพชรทอง ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พุทธศาสนากับพญานาค ศึกษาวิเคราะห์พญานาคในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทในวัฒนธรรมอีสาน” ผลการวิจัยพบว่า สถานะของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นเป็นสัตว์ที่มีชาติกำเนิด รูปร่าง สมบัติที่เป็นไปตามกฎแห่งกรรม และพญานาคมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ของการส่งเสริม การขัดขวาง แต่แท้ที่สุดพญานาคก็จะถูกปราบและกลายมาเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนา ส่วนพญานาคในวัฒนธรรมอีสานจะมีสถานะเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถให้คุณให้โทษกับมนุษย์และบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขงได้ นอกจากนั้น พญานาคยังทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลงานวิจัยฉบับนี้จะพยายามนำเอาข้อมูลเกี่ยวกับพญานาคทั้งในส่วนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและในวัฒนธรรมอีสานมาวิเคราะห์ แต่ผลการวิเคราะห์ก็ยังไม่ได้ให้คำตอบในเรื่องของความเชื่อมโยงระหว่างกระแสแห่งความเชื่อเรื่องพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนากับความเชื่อในท้องถิ่น ทำให้ได้มุมมองที่ยังไม่ครอบคลุมวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษามากนัก^{๕๗}

ชาญ เกลี้ยงพิบูลย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคของชาวกิ่งอำเภอรัตนวาปีนั้น มีส่วนทำให้เกิดการควบคุมทางสังคม เนื่องจากสังคมรับรู้ว่ามีแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่อยู่ของพญานาคที่มีอำนาจ ซึ่งพญานาคจะทำบั้งไฟพญานาคขึ้นมาบูชาพระพุทธเจ้าทุกปีในวันออกพรรษา โดยความเชื่อเช่นนี้ทำให้ผู้คนไม่กล้าทำให้แม่น้ำโขงสกปรก หรือทำอันตรายแก่สัตว์น้ำในแม่น้ำโขง หากมีผู้กระทำความผิดก็จะถูกสังคมลงโทษหรือได้รับความทุกข์จากการกระทำ อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการควบคุมทางสังคม

^{๕๖} จิตรกร เอมพันธ์, “พญานาคเจ้าแห่งแม่น้ำโขง พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสานอีสาน”, *วิทยานิพนธ์มนุษยวิทยามหาบัณฑิต*, (สาขาวิชามนุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๗} กิตติพัฒน์ เพชรทอง, “ศึกษาวิเคราะห์พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับในวัฒนธรรมอีสาน”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖.

อย่างไรก็ตามผลการวิจัยฉบับนี้ก็ยังขาดเนื้อหาในส่วนขององค์ความรู้ทางพุทธศาสนาแต่จะเป็นการวิจัยในเรื่องความเชื่อท้องถิ่นและการนำปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคไปวิเคราะห์กับกระบวนการควบคุมทางสังคมทำให้เนื้อหาเชิงศาสนาและมิติทางจิตวิญญาณถูกละเลยไป ทำให้ผลการวิจัยนี้ยังขาดความสมบูรณ์อยู่^{๕๘}

พลธรรม จันทร์คำ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “พญานาค อุดมการณ์ ที่เมืองคำชะโนด สู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า” ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคที่เมืองคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธาณั้น ได้มีพัฒนาจากความเชื่อดั้งเดิมมาสู่ข้อขัดแย้ง และพัฒนามาเป็นการจัดการด้านการท่องเที่ยวและนำไปสู่การทำให้เป็นสินค้า คือการทำให้ชื่อเสียงของคำชะโนด เรื่องพญานาคกลายมาเป็นสถานที่จำหน่ายสิ่งของผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคอันเป็นความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งผลงานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาเฉพาะเรื่องคือพญานาคที่คำชะโนด ไม่ได้มุ่งถึงความเชื่อเรื่องพญานาคในแหล่งข้อมูลอื่นทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับพญานาคน้อย ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยเองไม่ได้มุ่งหวังเรื่องพญานาคเป็นสำคัญแต่มุ่งอธิบายในเชิงสังคม พลวัตรด้านอำนาจของกลุ่มคนที่พยายามสร้างแบรนด์ให้กับความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนดเท่านั้น^{๕๙}

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพญานาคไว้ในผลงานที่มีชื่อว่า นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ โดยในผลงานฉบับนี้ผู้เขียนได้อธิบายถึงความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในดินแดนอุษาคเนย์ ได้แก่ พม่า ไทย ลาว และกัมพูชา ซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นว่าพญานาคกับชุมชนอุษาคเนย์นั้นมีความผูกพันกันมาอย่างแนบแน่น โดยมีศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นแกนกลางหรือผสมกับความเชื่อท้องถิ่นทำให้เกิดมิต้านานที่เกี่ยวข้องกับพญานาคสร้างเมือง หรือพญานาคที่ทำหน้าที่ในการปกป้องพระพุทธรูปศาสนา อย่างไรก็ตาม ผลงานเรื่องนี้ถือได้ว่าเป็นผลงานในลักษณะการรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของอุษาคเนย์เท่านั้น ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์ในรายละเอียดมากนัก ทำให้ข้อมูลที่ได้อาจเป็นเฉพาะเรื่องราวที่มีปรากฏในตำนานหรือนิทานเท่านั้นเอง^{๖๐}

ทรงสมัย สุทธิธรรม ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พญานาคมหัศจรรย์แห่งลุ่มน้ำโขงและปรากฏการณ์ผีจ้างหนังคำชะโนด ซึ่งอธิบายถึงตำนานความเป็นมาของพญานาคในชุมชนลุ่มน้ำโขง คือจากตำนานพญานาคบั้งไฟพญานาค และพญานาคในคำชะโนดถือได้ว่าเป็นความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นในลุ่มน้ำโขง เป็นการอธิบายทั้งข้อมูลที่ได้มาจากตำนานและเรื่องเล่าของผู้คนในสังคม ทำให้ได้ทราบถึงวิวัฒนาการความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งโขงได้เป็นอย่างดี^{๖๑}

^{๕๘} พ.ต.ท. ชาญ เกลี้ยงพิบูลย์, “บั้งไฟพญานาคกับการควบคุมทางสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีกิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย”, (สารนิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕.

^{๕๙} พลธรรม จันทร์คำ, “พญานาคอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑), หน้า ๘๒.

^{๖๐} สุจิตต์ วงษ์เทศ, นาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

^{๖๑} ทรงสมัย สุทธิธรรม, พญานาคมหัศจรรย์ลุ่มน้ำโขง และปรากฏการณ์ผีจ้างหนังที่คำชะโนด, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เพทาย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔.

ลอง ธารา (นามแฝง) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง คำชะโนดเมืองพญานาค โดยได้อธิบายถึงปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาคของผู้คนในบริเวณคำชะโนดคือเรื่องราวของผีจ้างหนึ่งไปฉายที่คำชะโนด หรือเรื่องราวของพระอาจารย์คำตา สิริสุโทที่มีความผูกพันกับพญานาคชื่อว่าพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งผู้เขียนได้ให้คำตอบเกี่ยวกับพญานาคจากความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงได้เป็นอย่างดี^{๖๒}

นรเศรษฐ์ (นามแฝง) ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “พญานาคมีจริง ?” ถึงคำถามที่ว่าพญานาคมีอยู่จริงหรือไม่ โดยได้รวบรวมเรื่องราวของพระภิกษุผู้เป็นอริยสงฆ์ของภาคอีสาน มีหลวงปู่่มนุญ ภูริทตฺโต หลวงปู่คำคะนิง จุลณี หลวงปู่คำพันธ์ โฆสปัญโญ หลวงปู่ดี ฉนโน หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่ขาว อนาลโย ซึ่งเป็นผู้มีประสบการณ์ในการติดต่อกับพญานาคทั้งโดยตรงและโดยอ้อมผ่านประสบการณ์ทางสมาธิทำให้ได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับพญานาคในมิติของประสบการณ์ของผู้มีศีลได้เป็นอย่างดี^{๖๓}

อ.บุรพา (นามแฝง) ได้กล่าวไว้ในผลงานเรื่อง ร่องรอยนาคา ว่า นาคเป็นสัตว์ที่มีอำนาจและมีอยู่คู่กับมนุษย์มาตั้งแต่สมัยบรรพกาล กล่าวเฉพาะในสังคมไทย พญานาคมีปรากฏอยู่ในความเชื่อของผู้คนในทุกภาคโดยเฉพาะภาคอีสานจะมีความเชื่อเรื่องพญานาคมากกว่า เพราะมีตำนาน ๒ เรื่องที่กล่าวถึงเรื่องพญานาค คือ ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ และอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) นอกจากนั้น ยังมีความเชื่อที่เป็นเรื่องราวปรากฏการณ์ธรรมชาติ คือ บั้งไฟพญานาค หรือเรื่องพญานาคที่คำชะโนด เป็นต้น ทำให้เห็นว่า ภาคอีสานในลุ่มน้ำโขงนั้นเป็นภูมิภาคที่มีความเชื่อในเรื่องพญานาคมากกว่าที่อื่นๆ^{๖๔}

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบความเชื่อเรื่องพญานาคของประชาชนชาวอำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพิธีกรรมของชาวอำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย

^{๖๒} ลอง ธารา (นามแฝง), คำชะโนดเมืองพญานาค, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

^{๖๓} นรเศรษฐ์ (นามแฝง), พญานาคมีจริง ?, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไพลิน, ๒๕๔๗), หน้า ๔๘.

^{๖๔} อ.บุรพา (บุรพา ผดุงไทย), ร่องรอยนาคา, (กรุงเทพฯ : เอส. พี. เอส. พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔.